
ANTONI FERRANDO

**EL PAPER DELS PRIMERS
EDITORS (1473-1523)
EN LA FIXACIÓ
DEL CATALÀ MODERN**

**1. LA SITUACIÓ SINGULAR DEL LLIBRE IMPRÉS CATALÀ EN EL
CONTEXT EUROPEU DE L'ÈPOCA**

Encara que no coneixem amb precisió el funcionament de la impremta en els seus primers temps, és indubtable que els editors van tenir un paper decisiu en el procés de tria i fixació dels textos que feien imprimir. Abans d'examinar aquest paper, convé aclarir l'accepció que donem ací al mot editor. Amb aquest apel·latiu podem designar l'empresari que s'ocupava de buscar el text que pretenia estampar, d'adquirir els corresponents drets de reproducció, de triar les característiques formals de l'edició, de pagar els treballs a l'impressor i d'explotar comercialment el producte. L'editor empresari, generalment un mercader, es guiava per criteris purament econòmics. El famós Joan Rix de Cura, que contractà l'edició prínceps del *Tirant lo Blanc* (València, Nicolau Spindeler, 1490), en podria ser el prototipus. Ara bé, al costat d'aquests editors empresaris, hi havia també editors més o menys circumstancials –nobles, eclesiàstics, juristes, notaris, etc.–, els quals, en adoptar la iniciativa de fer imprimir un determinat llibre, solien requerir el concurs econòmic d'un mercader, d'un mecenes o d'una institució que la fes viable. En aquest cas podríem parlar d'editors intel·lectuals, que són els que, amb les seues tries, expressaven millor els interessos ideològics de les classes dominants, ja fossen aquestes les tradicionals, ja les emergents. N'és un bon exemple el secretari reial Joan Peiró, que, amarat de cultura llatina, féu imprimir els *Rudimenta Grammaticae*,

Aquesta recerca s'inscriu en el projecte d'investigació PB95-1106 «La formació cultural en la Corona d'Aragó a través dels seus textos», concedit per la DG CYT del Ministeri d'Educació i Cultura.

de Perotti (Barcelona, Joan de Salzburg i Pau de Constança, 1475). Entre el primer i el segon tipus d'editor observem nombroses situacions intermèdies. Així, la publicació de la *Bíblia* valenciana (1478) sembla respondre a la convergència de diferents esforços: la iniciativa partí probablement del cirurgià valencià Andreu Forcadell, que convencé el ric mercader alemany Felip Vizlant de la rendibilitat econòmica de l'operació. Per a editar l'obra, Vizlant contractà els impressors Alfonso Fernández de Córdoba, orfebre castellà de fe jueva, i Lambert Palmart, «alamany, mestre en arts», mentre que Forcadell es reservà la responsabilitat d'oferir-los-en una còpia lingüísticament i doctrinalment idònia, comptant amb l'ajuda de l'adaptador i corrector Daniel Vives. La Inquisició actuà, òbviament, contra els dos responsables intel·lectuals de la publicació, Forcadell i Vives, tots dos conversos. En el procés d'edició d'un text, encara es podien donar altres combinacions. Així, sabem que Joan Roís de Corella preparà, corregí i, probablement, cofinançà l'edició de *Lo Cartoixà*, ja que en l'inventari dels seus béns, realitzat el 1497, arran de la seua mort, hom hi anotà la presència de 780 volums de *Lo primer* i *Lo quart del Cartoixà*. Una altra part de les despeses d'edició degué ser sufragada per Miquel Albert, un cas singular d'editor empresari i alhora editor intel·lectual. En aquesta ocasió, coincidien en Corella l'autor, el coeditor empresari, l'editor intel·lectual i el corrector. Professionals o no, amb preocupacions intel·lectuals o sense, el fet evident és que els diferents tipus d'editors condicionaren amb la seua actuació la qualitat del producte que donaven a conèixer a través de la impremta. Ací ens interessa fonamentalment, però no exclusivament, l'editor intel·lectual, ja que, per la seua formació, fou, unes vegades de forma directa i altres a través de la tria de l'editor literari i/o corrector, l'agent més decisiu en la fixació de les pautes lingüístiques de la nostra primera impremta.

No disposem d'estudis monogràfics sobre el paper dels nostres primers editors i correctors en el procés de fixació escrita de la llengua catalana. Només comptem amb observacions molt puntuals, com les de Modest Prats (1983) sobre l'actualització de la versió trescentista catalana del *Regiment de prínceps*, d'Egidi Romà, en ser publicada el 1480, o com les que jo mateix vaig anotar sobre l'evolució d'alguns aspectes gràfics, gramaticals i lèxics de les antologies de poesia de certamen valenciana editades entre el 1474 i el 1532 (Ferrando (1983) i sobre les manipulacions lingüístiques operades al *Tirant* entre el 1464, data aproximada de l'acabament de la novel·la, i el 1490, data de l'edició prínceps (Ferrando 1993). Beatrice Schmid (1988) i Curt Wittlin (1995) han abordat més extensament l'estudi de les modernitzacions lingüístiques que s'aplicaren a alguns textos antics a l'hora de lliurar-los a la impremta. Ens manca, amb tot, molta informació sobre les transformacions lingüístiques que introdueixen els editors i els correctors en els textos que s'imprimeixen en l'època, tal com la tenim sobre l'italià, el francès i l'anglès, gràcies, en gran part, als estudis de Paolo Trovato (1991), Nina Catach (1968) i Norman Blake (1969), respectivament, entre altres. Cal dir, però, que respecte a l'espanyol són encara escasses les monografies que aborden el tema (Philip A. Turner, Mac Pheeters), fins al punt que Rafael Lapesa, en l'última versió de la seua

Historia de la lengua española, es limita a constatar que «dentro del dominio castellano la creciente unificación lingüística se vio favorecida por la difusión de la imprenta, exigente auxiliar de la norma».

A les terres catalanes, on la impremta s'introdueix via Itàlia, el treball de fixació textual i de correcció lingüística no devia ser gaire diferent del de la resta de l'Europa occidental de les darreries del segle xv. Abans de lliurar un text a la impremta, l'editor mirava de procurar-se una còpia fidedigna i alhora neta i clara per a poder assenyalar-hi les marques tipogràfiques i les divisions textuais oportunes. Si el text triat no reunia aquestes condicions, l'editor mateix el depurava d'errors i el regularitzava lingüísticament. Feta aquesta feina, solia encarregar a d'altri que en tragués una còpia per als impressors, mentre ell se'n reservava la supervisió. A Itàlia, segons Colla (1984: 41), la correcció «era fornita non solo da studenti universitari, maestri di grammatica o di retorica, ma anche da professori universitari e da molti insigni umanisti», és a dir, requeria en uns experts en llengua. Tampoc no devia ser gaire diferent entre nosaltres. En no poques ocasions, el copista era alhora corrector de les proves d'impremta. Si el text a editar no era d'autor viu, l'erudit o escriptor encarregat de traure'n la còpia rebia instruccions més o menys concretes per a introduir-hi les modificacions de tipus gràfic, gramatical, lèxic i estilístic escaldants a fi d'adaptar-lo a les preferències i gustos dels mecenes o dels destinataris immediats de l'obra. Les degué tenir, per exemple, l'escriptor Daniel Vives quan Andreu Forcadell li encarregà que corregís «quant a l'ortografia e quant a la sentència» el text de la *Bíblia* que es volia imprimir.

En general, però, a penes hi havia preocupació pel text ben establert. De fet, solia partir-se del primer manuscrit a l'abast. Es buscaven guanys ràpids i, en conseqüència, componedors, correctors i premsistes havien de treballar a corre-cuita. En totes aquestes operacions solia intervenir més d'una persona i, així, la llengua de la còpia acusava la diversitat de mans. Ara bé, si tenim en compte que el corrector de proves solia auxiliar-se d'un lector, que les hi llegia en veu alta mentre ell anotava les correccions, i que aquestes ja no solien ser revisades per l'autor, si era encara viu, i ni tan sols pel curador del text, és ben explicable que els resultats no fossen sempre tan acurats i coherents lingüísticament com s'hauria pogut esperar d'una bona tasca de correcció. El procés d'edició de la *Bíblia* valenciana de 1478, exhumat per Jordi Ventura (1993) en estudiar l'actuació inquisitorial contra Forcadell i Vives, ens il·lustra, una vegada més, sobre algunes de les circumstàncies ací apuntades. A pesar de la transcendència del projecte, es va adoptar com a model un manuscrit en «llemosí» que calia traduir, però que, pel «gran treball de mudar los vocables llimosins en valencià», se'n va haver de prescindir i es va optar perquè Daniel Vives corregís, amb l'assessorament de mestre Jaume Borrell, un manuscrit en «vulgar» valencià adquirit a Berenguer Vives de Boïl: mentre Daniel Vives llegia en veu alta el manuscrit en vulgar, fra Jaume Borrell, també en veu alta, li indicava, a la vista d'una versió llatina de la *Bíblia*, les correccions que havia d'introduir-hi. Això, mentre durà el tracte. Però Borrell, inquisidor general del Regne,

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

se'n cansà aviat i es limità a resoldre al traductor les qüestions puntuals que li plantejava, de manera que Daniel Vives no sols hagué de controlar l'ortografia, les proves d'impremta i la compaginació del llibre, amb l'ajut de fra Bernat Comes, sinó que es veié obligat a fer-se càrrec també de la «sentència» de la major part del text, assessorat només esporàdicament per fra Jaume Peres, bisbe auxiliar de València. I, a més, ho hagué de fer directament damunt de l'obra estampada, ja que, com era habitual, una vegada imprés tot el tiratge previst d'un plec, els caràcters emprats s'havien de reutilitzar per als plects successius.

Després del procés de correcció, els impressors no sempre incorporaven, per raons de temps, les esmenes proposades. Aquesta situació provocava no pocs conflictes entre l'editor intel·lectual i/o corrector, per una banda, i l'impressor, per altra, ja que aquest solia fer prevaler els terminis contractuals i altres exigències del mercat sobre la qualitat textual del producte que s'havia compromés d'oferir. Bé que se'n feia ressò el metge valencià i editor de manuals mèdics Francesc Argilagues, quan al pròleg d'un d'aquests manuals, l'*Articella* (Venècia, 1483), que havia curat, afirmava que arribà a proposar-se de «no tractar cap qüestió amb els impressors» («*mihi consulissem nihil negotii cum impressoribus habere*»), ja que aquests «acostumaven alterar i canviar quasi sempre tot allò que havien rebut corregit» («*ipsi [els impressors] ea que emendata acceperunt plerumque mutare ac invertire soleant*»), a causa fonamentalment de les presses. Tanmateix, ell va tenir sort amb l'edició d'aquesta obreta, ja que la va poder esmenar «amb tota la diligència que podia» gràcies al sentit crític de Hermann de Colònia, del qual diu que «fa el seu art d'una manera tan pulcra i acurada que no dubtaria pas a afirmar que supera de molt els altres impressors». Però això no era la norma, de manera que les penoses condicions de treball, habituals en l'època, expliquen a bastament els dèficits textuals de moltes d'aquelles edicions primerenques.

De fet, el treball de correcció i composició era tan costós que hom preferia fer les reedicions d'una obra a partir de la primera edició i no d'un text revisat adequadament. Resultava més fàcil, més còmode i més econòmic. Per això els impressors, que solien redactar els colofons, sovint per indicació dels editors, s'afanyaven interessadament a proclamar-hi que el text que s'acabava d'imprimir havia estat curosament esmenat i corregit. És sobretot amb aquest reclam que hom volia justificar l'interés de les reimpressions. Aquestes, però, no sempre eren més acurades que la primera edició. Així, en la segona edició del *Tirant* (Barcelona, Diego de Gumiel, 1497) observem que, a pesar d'haver-se esmenat alguns errors tipogràfics de l'edició prínceps (València, Nicolau Spindeler, 1490), com *tranctat* per *tractat*, *capirà* per *capità*, s'introdueixen nous errors, encara més nombrosos, com *pompeses* per *pomposes*, *panuncia* per *paciència*, *parament* per *parlament*.

Les *emmendationes* a què fan referència els colofons podien referir-se tant al treball de revisió i de col·lació que suposava presentar adequadament l'original per als impressors com a les correccions que s'anaven introduint en les proves d'impremta a mesura que

Register for free at <https://www.scribd.com> to download the version without the watermark

s'imprimia cada plec. La presentació de la *Hystòria de Alexandre* (Barcelona, 1481) com una versió feta per Lluís de Fenollet «en la present lengua valenciana», que ha estat «ara ab lo dit latí, toscà e encara castellà e altres lengües diligentment corregida», sembla referir-se al primer tipus de treball. Potser aquest sentit escau a les *emmendationes* de què parlen les obres de caire humanístic. En general, però, es devien referir al segon tipus de treball, com es dedueix de les fórmules que de tant en tant apareixen als contractes d'edició. Així, en el contracte firmat el 30 de juny del 1516 entre l'impressor Joan Jofré i el llibreter mallorquí Gabriel Fàbregues per a l'edició d'un *Ordinarium* sacramental destinat a la diòcesi de Mallorca i d'un *Pastrana*, s'estipula que aquell els hi haurà de lliurar «ab tot efecte acabats, corregits e smenats».

No hi havia cap respecte pel text de l'autor, fins i tot si era coetani. L'editor o l'impressor solien manipular-ne determinats elements per tal d'adaptar-los als gustos dels destinataris. Així, no sembla atribuïble a Fenollar el títol *Lopassi en cobles* (València, Pere Hagenbach i Leonard Hutz, 1493) d'una obra que ell havia encapçalat com a *Istòria de la passió*, i és improbable que haja estat Corella qui féu substituir el títol original de *Pròlech en la istòria de Josep, fill del gran patriarcha Jacob*, que apareix en els dos manuscrits que la conserven, pel de *Pròlogo de la ystòria de Joseph, fill del gran patriarcha Jacob*, que figura en l'edició (València, Alfons d'Orta?, c. 1500) ja pòstuma. Més avant tindrem ocasió d'il·lustrar el tipus de correccions que experimenta la *Vita Christi*, de sor Isabel de Villena, en publicar-se la segona edició (València, Joan Vinyau, 1513).

Malgrat els «defalliments» de tot tipus i les manipulacions, la reproducció en sèrie d'un text exigia una certa uniformitat de solucions lingüístiques i uns mínims de qualitat textual. Els editors intel·lectuals i els correctors de l'època hi van tenir molt a veure. Ja ha estat remarcat que el seu paper fou decisiu en el procés de fixació i ennobliment del registre escrit de les llengües vulgars més importants de l'Europa occidental. Ara bé, l'impuls més decisiu en aquest sentit va provenir dels cercles àulics. En alguns casos, com els del francès, l'anglès o el castellà, la constitució d'unes monarquies «nacionals» va ser un factor determinant en aquest procés. En altres casos, com el de l'italià i l'alemany, en què no hi havia al darrere de les respectives llengües una unitat politicoadministrativa, la consciència dels sectors lletraferits que, per damunt de la diversitat política, hom compartia una mateixa cultura i que la difusió del llibre exigia unes convencions lingüístiques al més unitàries possible, tingué uns efectes similars. El cas del català fou diferent.

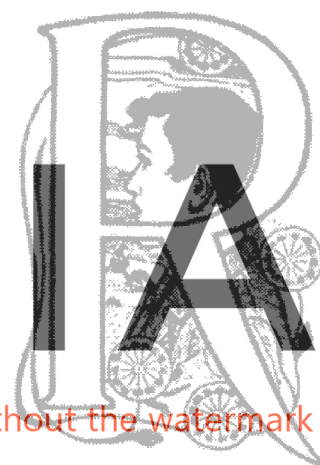
Al llarg de les primeres dècades de la impremta –concretament, ens hem proposat d'estudiar el període comprés entre el 1473, data en què s'introdueix la impremta a les nostres terres, i el 1523, data en què es publica una versió en «llengua valenciana» de la *Scala Dei*, de Francesc Eiximenis–, el català es va trobar en una situació molt peculiar: per una banda, era una llengua de cultura consolidada, amb un estatus paragonable amb el de les llengües més extenses i desenvolupades de l'Europa occidental;

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

per altra banda, la introducció de la impremta hi coincidí aproximadament amb la federació de les Corones de Castella i Aragó (1479), la qual, pel seu desequilibri territorial, econòmic i militar, comportà de fet la subordinació política i cultural d'aquesta última a la primera, la substitució del català pel castellà com a llengua àulica i la degradació de l'alt referent lingüístic que havia estat la Cancelleria reial de la Corona d'Aragó. En un moment en què la formació de les grans monarquies «nacionals» a l'Europa occidental afavorí la creació, entre els sectors dirigents i lletraferits, d'una certa consciència d'unitat lingüística nacional, la provincialització de la Corona d'Aragó contribuï a consolidar els noms privatis que la llengua comuna havia adoptat en cada un dels seus territoris i a diluir el sentiment d'unitat cultural coetàniament compartida, com expressa molt bé el recurs al llemosinisme onomàstic, que veiem usat per primera vegada en les edicions del *Blanquerna* (València, 1521), de Ramon Llull, i de la *Scala Dei* (Barcelona, 1523), suara esmentada.

Els nostres primers editors, concentrats majoritàriament a València i a Barcelona, caps i casals de dos països només lligats institucionalment per la figura d'un rei no català i capitals alhora dels dos grans dialectes de la llengua, no pogueren ser aliens a aquest context i, en reflectir en els llibres certes preferències lingüístiques particulars, tendiren a consagrar determinats hàbits regionals, respectivament. Tanmateix, gràcies a l'esplendor de la literatura catalana de creació durant la segona meitat del segle xv, a la progressiva penetració de l'humanisme, a la relativa incidència social d'una activa literatura «burguesa» impresa i a la persistència de l'«oficialitat» administrativa del català en tots els seus dominis al xvi, els nostres primers editors van tenir uns referents lingüístics cultes, que asseguraren un model escrit relativament unitari, neutralitzant en gran part els efectes negatius derivats d'un context politicocultural advers.

Si ens guiem per la llengua i la temàtica de les primeres obres editades a València i a Barcelona, el naixement de la nostra impremta degué estar estretament relacionat amb els cercles humanistes de les respectives ciutats, tal com ocorria també a Itàlia. Aquests cercles, integrats majoritàriament per professors universitaris, notaris, juristes, eclesiàstics i funcionaris de la Cancelleria reial –des del 1494, Consell d'Aragó–, dels arxius reals de Barcelona i de València –aquest creat el 1429– i de les escribanies municipals de les grans ciutats, especialment les de València i Barcelona, no sols impulsaren l'establiment de impremta i la publicació d'un determinat tipus d'obres –textos dels clàssics grecs i llatins, gramàtiques, vocabularis, etc.–, sinó que influïren decisivament en la formulació de les noves pautes gràfiques, gramaticals i lèxiques del català que feren servir els curadors de llibres, els correctors de les impremtes i els copistes de manuscrits. Més avant tindrem ocasió d'esmentar els noms d'alguns d'aquests personatges més vinculats a les tasques de correcció lingüística. Ara ens limitarem a citar els d'alguns dels funcionaris que més degueren influir en les noves orientacions lingüístiques: el protonotari Joan Peiró, l'arxiver barceloní Pere Miquel Carbonell i l'escrivà de la Sala de València Joan Eiximeno.

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

2. LA CORRECCIÓ LINGÜÍSTICA, UN REPTA CABDAL DE LA PRIMERA IMPREMTA

La reiterada presència dels noms dels grans editors intel·lectuals en els títols, les dedicatòries, els pròlegs i els colofons dels llibres que patrocinaren i en la documentació que van generar els respectius processos d'edició, permetria reconstruir parcel·les importants de la biografia de personatges clau de l'activitat editorial de l'època, com el jurista Miquel Albert, els notaris Gabriel Lluís d'Arinyo i Andreu Mir, el lloctinent de protonotari Joan Peiró i un llarg etcètera de noms que omplen els títols, les dedicatòries, els pròlegs i els colofons de les obres impreses a l'època. Ara, ni que siga a títol d'inventari bàsic, ens interessin, però, els curadors i/o correctors dels llibres que s'editaren aleshores, veritables protagonistes de la tasca de regularització, modernització i ennobliment del registre escrit del català. D'aquests, a penes en tenim notícies biogràfiques. Una minoria ens és coneguda gràcies als seus càrrecs públics o al ressò dels llibres que curaren o corregiren. El més famós és potser Martí Ivarra (c. 1480-1557), d'origen castellà, catedràtic de gramàtica llatina de l'Estudi General de Barcelona, principal introductor, curador i adaptador al català de les grans obres lexicogràfiques d'Antonio de Nebrija. El mateix any que curava la primera edició catalana solent de les *Introductiones latinae*, de Nebrija (Barcelona, Joan Luschner, 1505), Pere Badia, escriptor reial i receptor de la Inquisició de Barcelona, patrocinava i curava una altra edició de la mateixa obra (Barcelona, N. Spindeler, 1505). Fra Gabriel Busa, escriptor i professor del convent de Sant Agustí de Barcelona, probablement d'origen tarragoní, amb l'ajuda de Joan Garganter, natural de la Segarra, i amb l'assessorament d'Ivarra publicava, sota el títol de *Vocabularius* (Barcelona, Carles Amorós, 1507), el *Lexicon* de Nebrija amb els equivalents catalans. Quan aquesta obra es reedita a Barcelona el 1522, la revisen els humanistes Martí Ivarra i Joan Morell. Joan Bonllavi (en realitat, Malbech) actualitzà i curà l'edició del *Blanquerna*, de Ramon Llull (València, Joan Jofré, 1521). Hi ha encara alguns autors, com Joan Roís de Corella o Francesc Alegre, que no permeteren que altri revisés l'edició d'almenys part de les seues obres. Junt a aquesta breu nòmina de curadors i/o correctors més o menys coneguts, se'n podria dreçar una altra, molt més nombrosa, les dades biogràfiques de la majoria dels quals es limiten si fa no fa a les informacions que ens forneixen les dedicatòries, les introduccions, els colofons i els contractes i privilegis d'edició dels llibres que curen i/o corregeixen. Entre aquests curadors o correctors podríem esmentar Joan Ferrer, lector de gramàtica de les escoles de la Catedral de Barcelona, que el 1478 revisà l'edició dels comentaris de sant Tomàs a les *Ètiques* i les *Polítiques* d'Aristòtil; mestre Aleix, regent de les escoles de gramàtica de la ciutat comtal, que el 1480 actualitzà i corregí la versió catalana del *Regiment de prínceps*, d'Egidi Romà; Joan Baró, professor de l'Estudi General de Barcelona, curador dels tractats lul·listes de mestre Jaume Gener, monjo de

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

Santes Creus, que apareixeran publicats conjuntament el 1506 sota el títol d'*Ars metaphisicalis*; Pere Joan Matoses, beneficiat de l'església de Santa Maria del Pi, de Barcelona, mestre de llatí i de gramàtica, corrector del famós *Libellus pro efficiendis orationibus*, de Bartomeu Mates (1488); Bernat Casaldòvol, «protofísich del senyor Rey e canceller del dit Studi de Arts e de Medecina» de Barcelona i Jeroni Mas, «novell cirurgià», que el 1492 corregiren l'*Inventari o col·lectori de la part cirurgical de medicina*, de Gui de Cauliach, etc.

Aquesta mena de dades, però, a penes ofereixen pistes sobre la tasca de correcció que s'ha dut a terme i sobre el sentit de les correccions. Més encara, ben sovint contenen dosis interessades de desinformació.

Així, segons el colofó, la *Bíblia* valenciana hauria estat «diligentment corregida, vista e regoneguda per lo reverend mestre Jaume Borrell», una afirmació que, com hem vist, no es correspon als fets ni fins i tot a una intervenció teològicament rigorosa, com es dedueix d'algunes de les acusacions dels inquisidors contra els responsables de la iniciativa. Tampoc no ens forneix tota la veritat el colofó de la primera edició dels *Furs e ordinations del Regne de València* (València, L. Palmart, 1482), que haurien estat «copiats de bons originals, ço és de l'original de micer Gabriel de Riucech, e per ell mateix comprovat ab lo primitiu original bullat de l'archiu de la Sala de València», quan sabem, pel procés inquisitorial incoat contra el corrector, que qui en va controlar la «gramàtica» i la compaginació de les proves va ser l'esmentat Daniel Vives («lo dit Vives havia corregir l'*Anthonia* e los *Furs* e axí mateix havia testar sobre la estampa

per a concertar los quinterns que y fehien a estampar»). El *Liber elegantiarum* (Venècia, I. aganino de I. aganino, 1485) potser va ser inculat a l'impressor en una còpia lingüísticament acurada i, segons el colofó, hauria estat «*exactissima diligentia emendatus*», però el fet evident és que el caixista italià hi va deixar les seues petges massa ostensiblement (*jutgiàs*, *chiamellot*, *lóngia*, *compagnia*, etc.), tot i que l'editor empresari, Joan Rix de Cura, havia contractat el tipògraf base Martí Pascasi perquè durant un any residís en casa de l'impressor venecià «*fabricando libros et operas stampe componendo aut conrigendo*». Amb diverses variants, la fórmula emprada al *Liber elegantiarum* es troba en molts llibres en llatí de l'època. Així, del tractat *Questiones super primum librum sententiarum*, de Gregori de Rímini, «*impressumque Valentie summa cura ac diligentia per Christophorum de Alemania*» l'any 1500, se'ns diu que «*opus maxima cum diligentia summaque cura emendatum. fuit per Reverendum Sacre Theologie Magistrum Joannem Verdu de Alchodio*». El colofó del *Tirant* (València, N. Spindeler, 1490) ens presenta Martí Joan de Galba com a traductor de la quarta i última part de l'obra, quan de fet es limità probablement a oferir als editors la còpia destinada als impressors. De l'inventari del seus béns, on figurava un *Tiran* relligat en pergamí i «un altre tot acabat, lo qual tenen per original los stampadors e per lo qual ne tenen a donar XII bolums com sien stampats», s'ha deduït que Galba n'hauria estat el corrector, però com que el llibre, acabat d'estampar el 20 de novembre de 1490, no havia començat a

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

imprimir-se abans d'octubre de 1489 i Galba, ja greument malalt en març del 1490, havia mort abans del 27 d'abril d'aquell mateix any, hem de concloure que aquest, si de cas, només podria haver estat corrector de si fa no fa la primera meitat del llibre. Dada que no sabem si pot tenir cap relació amb el fet que en la segona meitat aproximada del llibre s'observa un canvi en certs hàbits gràfics, morfològics, sintàctics i lèxics.

Més ajustada als fets sembla la informació que apareix al colofó de *Les Hystories de la judayca antiguitat* (Barcelona, N. Spindeler, 1482), de Flavi Josep, llibre que, traduït «de stilat latí en nostre vulgar lengua catalana», fou editat a expenses de «N' Andreu Mir, notari de Barcelona, e Johan Çacoma, librari, conciutadans de Barcelona, a pregàries dels quals és la present obra corregida lo millor ha pogut per frare Pere Llopis, entre ls menor lo menor e indigne professor en la Sacra Theologia Facultat». Ja ens hem referit al treball de col·lació i la correcció lingüística realitzats sobre la versió «valenciana» de la *Ilystòria de Alexandre* (Barcelona, Pere Posa i Pere Brun, 1481) de què ens informa el colofó; no se'ns hi diu res, en canvi, del seu responsable.

També hem comentat que no és infreqüent que els impressors, a vegades expressant la voluntat dels autors, aprofiten els colofons per a demanar disculpes pels possibles errors comesos. Així, en els colofons de les quatre edicions documentades de l'*Art y stil per a scriure a totes persones de qualsevol estat que sien e diverses maneres de comptes abreujsats molt necessaris per a totes persones*, que es realitzaren a València i a Barcelona durant les dues primeres dècades del segle XVI, es posa en boca de l'autor, Tomàs de Perpinyà, el prec «als que més de mi hi sabran, ab amor la corregeixquen». El reclam més habitual és, però, la fórmula impersonal «novament estampat e corregit», que llegim, per exemple, en els colofons de les reedicions d'obres com *Lunari o repertori del temps*, de Bernat de Granollachs (Barcelona, Joan Rosembach, 1513), o el *Consolat de Mar* (Barcelona, C. Amorós, 1518).

En les edicions realitzades en vida de Joan Roís de Corella se sol fer constar a l'encapçalament o al colofó que el text ha estat «per ell mateix corregit, smenat hi ben examinat» o una frase similar (cf. la fórmula «corregit e feelment smenat per Johan Ferrando de Guivara, prevere», que apareix al colofó de la l'edició suposadament veneciana del *Psaltiri*, de Corella, datada el 1490). A Corella, el devia guiar no sols un interès literari, sinó també la preocupació per assegurar-se un text dogmàticament ortodox. Interès i preocupació que devia compartir l'editor de la segona edició de la *Vita Christi*, de sor Isabel de Villena (València, J. Vinyau, 1513), ja que la confià a un anònim «mestre en Sacra Theologia», dotat de bon gust literari, que s'encarregà de presentar un text «novament historiat, corregit y smenat». Una fórmula no gaire diferent llegim en el títol de *La Vida de la seràphica sancta Catherina de Sena ara novament per un devot affectat religiós d'ella complidament arromançada e de moltes istòries istoriada e, no res menys per un reverent mestre en Sacra Theologia molt bé e diligentment corregida y examinada* (València, J. Jofre, 1511), en el de la segona edició de *La vida de sant Honorat, arquebisbe de Arles, historiat e novament corregit per un mestre en*

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

Sacra Theologia (València, J. Jofre, 1513) i en la segona edició del *Flos sanctorum* (València, Jordi Costilla, 1514), «novament stampat, corregit y ben examinat per lo reverent mossén Cathalunya, afegides certes vides que fins ací no eren». Gràcies a aquestes informacions, ens assabentem que, en la primera obra, són diferents el corrector i el traductor-editor –aquest, segons el privilegi d'impressió, fou el dominicà fra Tomàs de Vesach–; que, en la segona, el treball de preparació d'una versió revisada del text i el de correcció de les proves d'impremta anà a càrrec d'un mateix teòleg anònim; i que, en la tercera, convergixen en una sola persona, mossén Catalunya, les funcions d'editor empresari, editor literari i corrector de les proves d'impremta.

És per una explicable precaució jurídica que Jaume de Vila, editor dels *Furs nous fets per lo rey don Ferrando en les Corts generals celebrades en la ciutat de Oriola, a xxxj de juliol, any Mcccclxxxviij* (València, P. Hagenbach i L. Hutz, 1493), n'encarregà l'edició a un notari expert i molt implicat en les iniciatives editorials de l'època, Joan Casanova, puix que, segons el colofó, els «furs modernament stablits e ordenats» foren «tretts e copiats del propri original bullat qui és en lo archiu de la Sala de la ciutat de València, comprobats e feelment corrigitts ab los primers originals per lo honorable e discret en Johan Casanova, notari de la dita ciutat de València». El mateix interès per a assegurar-se una edició impecable va adoptar el notari Lluís Alanyà amb l'*Aureum opus* (València, Diego de Gumiel, 1515), en el colofó del qual s'afirma que el llibre és un «volumen privilegiorum ac aliarum regiarum provisionum cum suis primitivis originalibus ac registris pro posse veridice ac diligenter comprobatum».

Només cal comparar aquests diferents tipus de colofons amb els dels llibres de les grans llengües veïnes per a adonar-se de l'absoluta afinitat entre els uns i els altres. La diferència bàsica rau en el sentit de determinades correccions lingüístiques.

3. EL SENTIT DE LES CORRECCIONS LINGÜÍSTIQUES

3.1 EL PES DE LA TRADICIÓ MANUSCRITA

No conservem cap original destinat a la impremta que permetia avaluar amb precisió els canvis que s'hi introdueixen respecte al seu model. L'únic que podem examinar són els trets gràfics i lingüístics de cada obra editada, comparar-los amb els trets gràfics i lingüístics predominants en els manuscrits coetanis i, en cas de reedició en el mateix lloc o en altre de dialecte diferent, observar les modificacions introduïdes. Aquestes modificacions ens donaran pistes ben útils per a avaluar l'evolució dels criteris de correcció lingüística i el grau d'incidència del parlar local.

La conservació d'algunes obres quatrecentistes en versió manuscrita i en edició coetània ens permet comparar les alteracions que experimentava el text manuscrit en passar a l'estampa i, en alguns casos, fins i tot les que es reflectien en altres versions

manuscrites realitzades per copistes de diferent zona dialectal. A tall d'exemple, reproduïm tot seguit una selecció de mots i frases de *La història de Josef, fill del gran patriarcha Jacob* i de *La vida de santa Anna*, totes dues de Joan Roís de Corella, extretes de les tres fonts que ens les han trasmeses: el còdex de Mayans, copiat per un valencià entre el 1482 i, com a més tard, el 1500 (que designem com a Ms. valencià) i ara conservat a la Biblioteca Universitària de València amb la signatura MS 728, el còdex anomenat *Jardinet de orats*, copiat el 1486 pel notari barceloní Narcís Gual (que designem com a Ms. barceloní) i ara guardat a la Biblioteca Universitària de Barcelona amb la signatura MS 151, i les edicions de tots dos opuscles (que designem com a Edició), realitzades a València la primera cap al 1485, probablement per Alfons Fernández de Córdoba, i la segona cap al 1500, probablement per Alfons d'Orta. El número de l'esquerra fa referència a la línia de l'edició de Ramon Miquel i Planas (Barcelona, 1913).

<i>Ms. valencià</i>	<i>Ms. barceloní</i>	<i>Edició</i>
1 prolech	prolech	prologo
7 Josef	Josep	Joseph
22 son germa	lur germa	lur germa
62 ambicio	enbicio	ambicio
80 riquees	riquees	riquees
91 anant a veure	anant veura	anant a veure
115 mata a aquell	mata aquell	mata aquell
136 verdadera	vertadera	verdadera
137 desempaxada	desempaxada	desempachada
144 ocells	aucels	ocells
288 el fill que vivia	el fill qui vivia	el fill qui vivia
291 mare	mara	mare
329 peregrina	peragrina	peregrina
340 chich	xich	cich
365 guarda	gorda	guarda
366 riquees	riquees	riquees
369 lo enamich	l'anamich	lo enemich
385 elegants	alegans	elegants
388 bel·lea	belesa	bel·lesa
410 esquadres	scodres	esquadres
470 acullgues	aculles	acullgues
500 legea	legeses	legea
609 carçeller	carçaler	carçeller
664 sompni	sompni	somni
685 pensa	pensa	pensa
736 grosses	grasses	grosses
759 defalleixcha	defalesca	defallesca
766 perexquen	perescan	peresquen

773	egualar	agolar	ygualar
804	naixqueren	nasqueren	naixqueren
824	en semblant estil parla	semblantment parla	en semblant estil parla
853	nostres murs	nostros mus	nostres murs
868	poquea	poquesa	poquea
873	nostre Senyor	nostro Senyor	nostre Senyor
877	vellea	vellesa	vellea
949	lurs taleques	llus talecas	lurs taleques
959	per a comprar portat havia	per comprar...	per comprar...
962	son pare	lur pare	lur pare
975	del sols hoyr	del sol hoir	de sol hoyr
994	piatat	pietat	piatat
1027	romanint	romanent	romanint
1031	noble sepultura	nobble sepultura	noble sepultura
1036	[ell] acamine (subj.)	camine	acamine
1104	[jo] sopliche	soplich	soplich
1106	vosatres	vosaltres	vosaltres
1131	ans que dins entrassen	abans que dintra ...	ans que dins ...
1177	lavar les cames	rentar les cames	lavar les cames
1229	[les làgremes] la terra banyassen	... ragassen	... banyassen
1296	nosatres	nosaltres	nosaltres
1330	verdadera dolor	vera dolor	verdarera dolor
1439	en chiques parts	en xiques pessas	en ciques pessas
1482	vixcha	visca	visca
1507	lagremes	lagrimes	lagrimes
1591	ara e tostemps	ara e per tots temps	ara e per tots temps
1611	reçbir	rebre	reçbir

Els següents mots i frases pertanyen a la segona hagiografia:

9	teulogia	teulogia	theologia
18	Betlem	Betlem	Bethleem
138	Abram	Abram	Abraam
138	Ysach	Ysach	Ysaach
213	pelech	pelech	peleg
224	trenta e huyt anys	trenta vuyt anys	XXXVIII anys
224	a huyt dies	a vuyt dies	a VIII dies
309	viduatge	viduatge	viudatge
338	no consentint [...] altre que Maria fos lo nom	...altre sino Maria...	...altre sino Maria...
369	en lo part e apres	en lo part e apres lo part	en lo part e apres
501	Miquel	Miquel	Michael
533	pelegrins	pelegrins	peregrins

La tria adduïda és prou representativa com per a fer-se una idea clara dels canvis que s'operaven en traslladar una còpia manuscrita a la impremta o a un altre còdex de diferent procedència dialectal. En el primer cas —i això, com veurem, era pràcticament vàlid per a tot el domini català—, les grafies tendien a reflectir la «norma» lingüística i, per tant, a dissimular les preferències locals (fent imprimir, per exemple, *defallesca* per *defalleixcha* a València, *guarda* per *gorda* a Barcelona) i a adoptar les solucions més cultes (*Joseph* per *Josefo* o *Josep*). En el segon cas, la interferència del parlar del copista podia potenciar no sols l'adopció de grafies i trets morfològics i sintàctics més pròxims a la seua pronúncia i a la tradició local (així, Narcís Gual canvia *chich* per *xich*, *acullgues* per *aculles*, *son germà* per *lur germà*, però altera *elegants* per *alegans*, *egualar* per *agolar*, *noble* per *nobble*), sinó també algunes substitucions lèxiques i fraseològiques (com *grasses* per *grosses*, *rentar* per *lavar*, *ragassen* per *banyassen*). Junt al considerable interès lingüístic i dialectològic d'aquests contrastos, convé remarcar la fermesa de la consciència d'unitat lingüística que revelen els criteris de correcció adoptats en els llibres impresos.

La tasca de correcció lingüística, però, devia ser particularment àrdua en l'àrea oriental de l'idioma, ja que curadors i correctors havien de partir de manuscrits amb considerables desviacions ortogràfiques respecte a la tradició cancelleresca, sobretot a causa de la confusió d'àtones —ja sistemàtica entre la *a* i la *e* i incipient entre la *o* i la *u*—, de la freqüent monoftongació de [kwa], [gwa] (*scodres*, *gordar*), de la tendència a assimilar la *a* o *e* àtones a la vocal tònica velar (*nostro*) i a d'altres trets fonètics peculiars. Pere Miquel Carbonell, el funcionari de la Cancelleria Reial que tant va fustigar a les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* la confusió d'àtones, no se'n hi va poder escapar. Entre els valencians, a més de la tendència a adoptar el dígraf *ch* per a representar el so palatal africatat sord en posició inicial i medial (*chiquet*, *antorcha*), els problemes de correcció lingüística se centraven especialment en la palatalització de *s* davant consonant velar, que se solia representar per *x* (*màixquera*, *vixca*, *mereixch*), en l'obertura en *a* de la *e* àtona inicial dels mots començats pels grups *em-*, *en-*, *es-* i *ex-* (*amprar*, *ancegar*, *astall*, *aixut*), en les dissimilacions o obertures en *a* de la *e* àtona en determinats contextos (*sancer*, *llançol*, *tarròs*, *malair*, *llauger*, etc.), sovint comunes al dialecte nord-occidental, i en la lluita entre les variants *-ea* i *-esa* del sufix *-itia* (*bellea/bellesa*) i entre les formes verbals incoatives en *-isc* i *-esc* (*servixca/servexca*).

La llengua dels primers llibres impresos reflecteix generalment la dels manuscrits coetanis o immediatament anteriors: confusions entre la *a* i la *e* àtones en les terres de dialecte oriental, *l-* inicial per *ll-*, profusió de consonants dobles o de grups consonàntics d'origen etimològic, tradicional o fonològic (*sanct*, *peccador*, *sompni*, *ffill*, *reffugi*, etc.), assimilacions i dissimilacions populars (*nostro*, *volentat*, *pelegrí*, etc.), alternança de solucions amb *d* epentètica o sense en els grups consonàntics *N'R*, *L'R* i *T'R* (*divenres*, *volrà*, *poria*, etc.), vitalitat del comparatiu *pus*, vacil·lacions entre la desinència *-e* i la desinència zero en la primera persona del singular del present d'indicatiu dels verbs de

la primera conjugació, lluita entre els radicals en *e* i en *i* en verbs com *tenir*, *venir* i entre les desinències velaritzades o sense velaritzar del present de subjuntiu (tipus *entena/entenga*), etc. El lèxic traeix, per una banda, la lluita entre arcaisme (*traslladar*, *guardó*, *punir*, etc.) i innovació (*traduir*, *premi*, *castigar*, etc.) i, per altra banda, oposicions dialectals (així, les preferències barcelonines *mirall*, *dues*, *gaire*, [lo] *fel*, *petit*, *quiscú*, *sutge*, *vui*, *llur*, etc., enfront de les preferències valencianes *espill*, *dos*, *molt*, [la] *fel*, *xic*, *cascú*, *sutja*, *hui*, *son*, etc., respectivament). El color local, tant en l'aspecte gràfic com en el morfològic i lèxic, es fa més o menys present d'acord amb diverses varïables (procedència social de l'autor, tipus de text, destinataris immediats, etc.). Els trets dialectalitzants s'accentuen en les edicions d'obres de caràcter més pràctic (medicina, moral, etc.), com es pot constatar, per exemple, en el *Regiment curatiu e preservatiu de la pestilència* (València, N. Spindeler, 1490), de Lluís Alcanyís, o en el *Vocabolari molt profitós per apendre lo Catalan Alamany y lo Alamany Catalan* (Perpinyà, J. Rosembach, 1502), d'autor anònim. La voluntat d'aproximar als destinataris valencians la versió modernitzada de la *Bíblia* atribuïda a fra Bonifaci Ferrer (València, 1478) explica que només en els dos fulls conservats trobem mots, variants i formes com *amplea*, *longuea*, *medir*, *verdaderes*, *sagelles* i *ensutzeeixca*, que, a pesar de ser freqüents en tot tipus de textos valencians de l'època, eren majoritàriament inusitats fora de l'àmbit valencià.

A mesura que transcorren els primers anys de la impremta, s'obri pas una progressiva simplificació, regularització i modernització gràfica i morfològica dels textos impresos. Aquestes tendències es poden resseguir, per exemple, a través dels opuscles que recullen les poesies dels successius certàmens poètics valencians de l'època. Així, en les *Obres e trobes en lahors de la verge Maria* (València, 1474), al costat de nombrosos trets morfològics i grafies arcaïtzants, especialment de consonants dobles, s'observen algunes regularitzacions sistemàtiques, probablement imputables al curador del volumet, mossén Bernat Fenollar, com és l'ús del dígraf *tz* (*sol-lempnitzada*, *preconitzant*, *sinderitzant*, *organitzada*, *organitzat*). L'*Obra de la sacratíssima concepció de la intemerata Mare de Déu* (València, 1487), que recull les poesies trameses al certamen marià convocat, el 1486, per mossén Ferrando Dieç, accentua la tendència a la regularització i la simplificació, però no fins al punt d'alterar, per exemple, almenys una part de les peculiaritats locals dels poetes mallorquins que hi concorregueren (com *graci.eu* per *gràcia haveu*, *am* per *ame*, *tindreis* per *tindreu*, etc.). Les innovacions triomfen més decididament en les edicions dels certàmens valencians posteriors. De fet, l'examen lingüístic d'aquestes edicions permet comprovar amb una datació precisa el pas d'una ortografia arcaïtzant, continuadora de la tradició manuscrita anterior a la impremta, a una ortografia més moderna i cada vegada més influïda per criteris llatinitzants. La comparació entre les cinc primeres pàgines de l'*Art de bé morir*, editat, el 1493, a Barcelona per Joan Rosembach «en lenguaje cathalà clar e manifest estil», i les corresponents a l'edició de la mateixa obra impresa a València, el 1497, per Nicolau

Spindeler «en lengua valenciana e manifest estil», ens il·lustren així mateix prou bé aquestes tendències no sols en el pla merament gràfic, sinó també en el morfològic i lèxic. Així, mentre en l'edició barcelonina de 1493 trobem *sie, proveesque, aya, conegue, cregue, vule, procur, puxa* (formes totes de la tercera persona del singular del present de subjuntiu), *trebaylle, procure, porte* (de la tercera persona del singular del present d'indicatiu), *espantable, derrera, lur ànima, qualsevule, devant, uylls, estill, preguàries, reçel i quiscú* –solucions molt pròximes a les dels manuscrits que aleshores circulaven per la capital comtal–, en la valenciana de 1497 llegim *sia, proveheixqua, haja, conegua, cregua, vulla, procure, pugua, trebaylla, procura, porta, spantable, darrera, la sua ànima, qualsevulla, davant, ulls, estil, pregàries, recel i cascú*, respectivament, més conformes amb les convencions de la llengua impresa.

A les acaballes del segle xv, però sobretot des de principis del xvi, es fan cada vegada més infreqüents en la llengua dels textos impresos els arcaïsmes gràfics i morfològics. En canvi, s'observa més i més la lluita entre dues forces antagòniques, des del punt de vista de la unitat gràfica de la llengua: la del dialecte geogràfic i la de l'humanisme.

3.2 EL PES DEL DIALECTE

Encara que la tendència a la regularització i a la modernització lingüística es manifestava clarament en tota mena de llibres impresos arreu del domini català des de les darreries del xv, el pes del dialecte local també s'hi deixava sentir en major o menor grau. Per a valorar l'eficàcia dels treball de correcció lingüística, basta comparar, per exemple, l'escàs percentatge de confusions entre la *a* i *e* àtones en llibres com el *Paris e Viana* (Girona, D. Gumiel, 1495) o les *Històries e conquestes dels reys de Aragó e comtes de Barcelona*, de Pere Tomic (Barcelona, J. Rosembach, 1495) amb els nombrosos casos de vacil·lacions que s'observen en els manuscrits catalanoorientals coetanis, com ara l'anomenat *Jardinet de orats* (1486) o el *Cançoner dels Masdovelles* (c. 1467). Igualment ocorre en les edicions fetes a Mallorca, segons es pot veure en la *Devota contemplació e meditacions de la via sacra*, de Francesc Prats (Valldemossa, Nicolau Calafat, 1487), on, al costat de les quasi inevitables petges locals (*astacions, Coresma, alegir, aquellas*, etc.), s'usen freqüentment les formes i les variants predominants en el català més general d'aleshores, que coincideixen amb les del català continental (*contemple, negue* –formes de la primera persona del singular del present d'indicatiu–, *pervinga, obtingua, piadós, spill*, etc.). En aquest sentit, és remarcable l'absència de l'article salat en els llibres mallorquins de l'època. En les obres publicades a Lleida, de dialecte nord-occidental, no es donen, òbviament, les confusions d'àtones, però, en canvi, solen aparèixer casos de terminació *-e* en la tercera persona del singular del present i imperfet d'indicatiu, del condicional i del present de subjuntiu. La incidència del dialecte és inversament proporcional a l'ambició de l'obra editada. Així, en una obra de pietat popular, com *Flors de virtut*, traduïda pel lleidatà Francesc de Santcliment,

que és publicada per primera vegada a Lleida, el 1489, es constaten prou exemples de l'esmentada terminació (*porte, devore, lançe, se nomena, podie, pertanye, porie*, etc.) i altres trets de caràcter gràfic, fonètic, morfològic i lèxic propis d'aquest dialecte.

Quan un llibre és objecte de reedició en terres de diferent dialecte, es tendeix a adaptar-ne el lèxic a les preferències locals. Prou que ho poden il·lustrar les quatre primeres edicions de l'esmentat *Flor de virtuts*. Les dues primeres foren estampades a Lleida, el 1489 i el 1490, per Enric Botel. Les dues següents s'imprimiren a Barcelona, el 1495, per Diego de Gumiel, i a Girona, el 1497, per Joan de Valdés, respectivament. Així, mentre les edicions lleidatanes porten el primer terme de les parelles que tot seguit reproduïm, les catalanoorientals porten el segon: *sotarrar/soterrar, luger/leuger, ançà/ençà, angeniós/engeniós, nudrixen/nodrexen, podrisca/podresca, xich/petit, en aquell/ab aquell, bisties/bésties, langosts/lagostes, amarga/amargosa*, etc., si bé cal advertir que, en alguna ocasió, l'edició barcelonina arrossega alguns trets gràfics i lèxics de les lleidatanes (*puncha, rabosa, a soles*, etc.). Un altre exemple ens l'ofereix la nova versió catalana d'Arnau Estanyol del *Regimina principum*, d'Egidi Romà, publicada per Spindeler a Barcelona el 1480, on el corrector, «lo reverend mestre Aleix, regint les scoles [de Barcelona]», ha substituït alguns geosinònims occidentals d'aquella traducció com *espillo xica* pels corresponents catalanoorientals *mirall* o *petita*. En aquesta època, la dicotomia formal entre *verdader* i *vertader* es reflecteix en la impremta de manera quasi sistemàtica segons es tracte d'un text publicat en terres occidentals o en terres orientals, respectivament. Per això llegim a l'inici del *Tractat de confessió*, de Francesc Eiximenis, en l'edició valenciana de Spindeler, del 1497, «Confessió verdadera...», mentre que en l'edició barcelonina de Gabriel Pou, del 1507, apareix «Confessió vertadera...».

El grau d'adaptació dialectal en l'edició d'una obra de diferent procedència geogràfica depenia de diverses variables, fonamentalment dues: tipologia i modalitat de contracte. En obres de caràcter pràctic, com l'esmentat *Tractat de confessió*, les adaptacions locals eren nombroses. L'anonimat i l'allunyament cronològic de l'obra original les facilitaven encara més. Tanmateix, les adaptacions no solien fer-se de manera sistemàtica i coherent, i per això presenten ben sovint un nombre suficient d'esclatxes com per a deixar traslluir la procedència dialectal de la còpia utilitzada en la impremta. És el que ocorre, per exemple, en el *Spill de vida religiosa*, obra anònima que Joan Rosembach publica, el 1515, a Barcelona. La presència minoritària de solucions com *xich, mereixcau, proceeixca, verdadera*, etc. enmig d'una aclaparadora preferència per les solucions més característiques del parlar de Barcelona (*vuy, vertader, gemegar, quiscú*, etc.) i la conservació del mot *spill* al títol d'una obra publicada a Barcelona indueixen a pensar que Rosembach, abans establert a València, hauria adoptat com a còpia destinada a la impremta un manuscrit valencià i, probablement també, d'autor de la mateixa procedència. En canvi, quan hi havia pel mig un encàrrec editorial, l'impressor s'ajustava al màxim a la còpia que se li lliurava. Així, Diego de Gumiel, en reeditar el *Tirant* el 1497, reproduïx prou escrupolosament els trets textuais de l'edició prínceps, ja que,

a part unes poques esmenes, només adopta algunes simplificacions i regularitzacions gràfiques, com *afligit* per *affligit*, *infels* per *infeels*, *somni* per *sompni*, *puga* per *pugua*, *dubtes* per *duptes* o *destrucció* per *destruició*. En aquests casos, els impressors respectaven també, òbviament, les denominacions regionals de la llengua. És el que fa, per exemple, Pere Posa a Barcelona quan, el 1482, hi edita la versió en «valenciana lengua» de Miquel Peres de *La imitació de Jesucrist*, de Tomàs de Kempis, o el que fa Jordi Costilla a València quan, el 1502, reedita la versió de Francesc de Santcliment de *Flors de virtut*, a l'*explicit* de la qual llegim no sols que «és stada treta del toscà en la present lengua cathalana», sinó també que, «*migensant* la divina gràcia, fonch emprentat lo present tractat en la *insigna* ciutat de València», és a dir, reproduint fins i tot trets gràfics de l'edició gironina de 1497 («*migençant* la divina gràcia fonch stampat lo present tractat en la *insigna* ciutat de Girona»), base de la valenciana.

La influència dels correctors i caixistes locals s'intensifica més i més en la mesura que ens allunyem del segle xv. Només cal comparar, per exemple, l'edició de la versió de Miquel Peres «en lengua valenciana» de *La imitació de Jesuchrist* (València, Spindeler, 1491) amb la barcelonina, de 1518, de Carles Amorós. Així, mentre en la valenciana llegim *ençopegassen*, *amprant*, *deliberat*, *riquees*, *mereixca*, *acamina*, etc., en la catalana apareixen, respectivament, *encepegassen*, *emprant*, *desliberat*, *riqueses*, *meresca*, *camina*, etc., i, òbviament, nombrosos casos de confusions de *a* i *e* àtones (*die*, *tenebras*, etc.). Tot plegat, uns canvis que potser expliquen la desaparició del sintagma «en valenciana lengua» al títol de l'edició de 1518. Cal remarcar, tanmateix, que, malgrat l'aflorament de trets dialectals, mai en aquesta època, ni abans, no es presentà enlloc del domini lingüístic cap edició d'un text com a traducció del que s'havia imprés en un altre indret de dialecte diferent. De fet, mai no s'havia donat entre nosaltres, de tan unitari com havia arribat a ser el codi escrit de la llengua, la traducció intralingüística, fenomen, en canvi, ben freqüent en altres grans llengües de l'Europa occidental a l'edat mitjana.

3.3 L'IMPACTE DE L'HUMANISME I D'UNA NOVA SENSIBILITAT ESTILÍSTICA

Ja ha estat insinuat que, cap als darrers anys del segle xv i primers del xvi, l'humanisme s'obria pas entre una part considerable dels sectors socials que controlaven el món editorial: juristes, notaris, funcionaris de la Cancelleria Reial i de les escribanies municipals, eclesiàstics, etc. Aquests sectors, sobretot de Barcelona i València, en imposar a la impremta uns criteris de regularització i de modernització lingüística, van contribuir, conscientment o no, a la cohesió interna de la llengua catalana i alhora la van homologar a les altres grans llengües europees de cultura.

Dins d'aquest context de relativa normalitat cultural, bé que sota una progressiva subordinació política, s'expliquen la gènesi i la sort de les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, compilades pel notari barceloní i arxiver reial Pere

Miquel Carbonell (1434-1517), cap als darrers anys del segle xv. Aquestes *Regles*, destinades a orientar «qui bé vol parlar la lengua catalana» i «usar de bona orthographia», que Carbonell atribuï a Bernat Fenollar, a Jeroni Pau i a «altres hòmens diserts catalans e valentians e prestantíssims trobadors», combatien els vulgarismes i els dialectalismes, tot potenciant les solucions cultes de l'idioma, i preconitzaven el *sermo urbanus* acurat de Barcelona i de València com a model ortològic. A pesar d'haver-se avançat a iniciatives similars en quasi totes les altres grans llengües europees del moment, les *Regles* de Carbonell no passaren de ser un conjunt, no gens sistematitzat, de notes manuscrites, sense cap repercussió pública. Per a confeigir-les, Carbonell s'hauria basat en hipotètiques anotacions del seu cosí, l'humanista i canonge barceloní Jeroni Pau, en un hipotètic text del prevere valencià Bernat Fenollar i, sobretot, en observacions pròpies i d'altres humanistes, erudits i *trobadors* dels seu entorn, ja que la major part dels fenòmens tractats responen al català de Barcelona. Però el fet evident és que el nostre arxiver consultà amb el seu cosí totes o almenys una bona part de les *Regles*, tal com ho va fer al'hora de resoldre determinades qüestions de les seues *Cròniques d'Espanya*. Carbonell probablement no va tractar mai el prevere valencià, que ja en el «seu jovent» havia defensat les formes del bon parlar urbà de València. Les hipotètiques aportacions de Fenollar degueren ser indirectes, i no és descartable que li haguessen arribat a través de Pau. Aquest, en canvi, degué tractar Fenollar, ja que, segons notícies del mateix Carbonell, almenys va visitar València el 1475. Una visita que podria estar relacionada amb la seua vinculació amb el cardenal Roderic de Borja, bisbe de València (1458-1492), de qui serà cubiculari entre el 1475 i el 1492, amb residència fixa a Roma.

Bé que, recentment, Antoni M. Badia (1999) ha adduït arguments de pes en defensa de Carbonell com a autor exclusiu de les *Regles*, tot reduint la intervenció de Fenollar i de Pau a mers «referents d'autoritat», que certament ho eren, hi ha raons sòlides per a dubtar de l'originalitat de part de la informació i dels criteris que s'hi manegen. És cert que molts dels «mots» considerats reflecteixen majoritàriament els problemes ortogràfics, ortoèpics, gramaticals i lèxics que Carbonell observava entre els seus conciutadans, amics humanistes i companys de professió, com també ho és que Fenollar no és autor d'aquestes *Regles*, però no és menys cert que el llistat de Carbonell presenta dades i opcions que només són explicables a partir d'una bona coneixença del català de València i d'una visió de conjunt catalanovalenciana que ell probablement no posseïa. Dades i opcions com la condemna de «gayre per dir molt o prou o asay», «nosatres per dir nosaltres», «guineu per rabosa», «maixacarat per mascarar», «clotell per dir tos», «rata pinyada per dir rata penada», «midar lo drap per medir lo drap», etc., comentaris com el que fa, a propòsit de «reyna o regina», en el sentit que «tot se pot dir, mas lo vulgar català e valentià és dir reyna», remarcant així la doble denominació de la llengua en contradicció amb altres esments seus a la «lengua catalana» com a denominació unitària de la llengua, o la insistència que la desinència de la primera persona del singular dels verbs de la primera conjugació es fa amb *-e*, forma encara no ben conso-

lidada aleshores a Barcelona, prou que justifiquen els dubtes sobre l'originalitat de la concepció i de moltes dades de les *Regles*. Ben significativament, Carbonell no se n'atribueix l'autoria, no encerta a transcriure i, doncs, a comprendre un bon nombre d'exemples i no sempre observa en els seus escrits en vulgar les opcions que s'hi recomanen. En realitat, moltes de les orientacions de les *Regles* devien circular entre els correctors de la nostra primera impremta, però n'hi ha d'altres que només són imputables als cercles erudits, cortesans i literaris de Barcelona, on probablement es preconitzava un model ortològic i lèxic de base més aviat valenciana.

Comptat i debatut, les *Regles*, a pesar de la descura i la provisionalitat en què ens han arribat, expressen la preocupació d'unes elits d'arreu del domini lingüístic per il·lustrar la llengua amb el recurs al cultisme i per potenciar-ne la unitat ortològica, ortogràfica, gramatical i lèxica en un moment en què la impremta era decisiva per a fixar-la. I, en concret, expressen els neguits d'un alt funcionari de la Cancelleria, que recorda amb nostàlgia el paper rector que aquesta institució havia tingut en la fixació de la norma cancelleresca en comentar, a les seues *Cròniques d'Espanya*, a propòsit de les *Ordinacions* de Pere el Cerimoniós, que en el seu temps «e, après son òbit, succehint los altres reys, com és Joan, Martí e Ferrando, fins al rey Alfonso, fill del dit rey En Ferrando, tot quant exia de la real cort que hagués esguart a ésser de bo e sanct estyl, e no desviar-se en ningun modo de aquelles, se tenia, servava e regia a la ungle», mentre que «après, en vida del dit rey Alfonso, e de son frare lo rey En Joan, e del rey don Ferrando, son fill, huy benaventuradament regnant, se són mortificades e nafrades, que de aquelles no se'n serve ne se n'usa sinó molt poch». Unes impressions pessimistes sobre els darrers cinquanta anys de la història de Catalunya que contrasten notòriament amb l'entusiasme amb què Antonio de Nebrija veia aleshores el futur immediat de Castella i de la seua llengua.

A pesar dels dubtes sobre el futur del català com a llengua d'alta cultura —el mateix Carbonell no continuà les *Regles*, com era el seu propòsit, i el valencià Narcís Vinyoles manifestarà, ja a principis del xvi, que la «limpia, elegante y graciosa lengua castellana, [...] puede muy bien, sin mentira ni lisonja, entre muchas bárbaras y salvages de aquesta nuestra España, latina, sonante y elegantíssima ser llamada»—, la influència de l'humanisme, només incipient en les obres catalanes de les darreries del segle xv, es percep clarament en les editades ja ben entrat el xvi. Això es fa potser més visible quan comparem una edició de finals del xv i la seua reedició al xvi. Així, en ser reimpresa a Barcelona, el 1518, la *Istòria de la passió de Jesuchrist amb algunes altres piadoses contemplacions* (València, 1493), de Bernat Fenollar, Pere Martines, Joan Escrivà i Joan Roís de Corella, l'editor la féu revisar ortogràficament i morfològicament, de manera que, al costat de les seues solucions més regulars i modernes (*baixes, isqué, fletxa, pescador, persona, presumiu, lavors, germà, envers, tingué, passava, seguezca, fugint, nasqués*, etc.), enfront de les respectives formes de l'incunable *baxes, ixqué, flecha, pexcador, pressona, presomiu, lavòs, jermà, envés, tengué, pasava, seguexca*,

fogint, naixqués, etc.), se'n constaten d'altres d'influïdes pel llatí (*sanct, charitat, spill, rústichs, culpa, triumphe, òrphens, supplicam, disciplines, peccat, humil, Joseph, màrtirs, purga, junctes, cilici*, etc. enfront de les de l'edició de 1493 *sant, caritat, espill, rústechs, colpa, triünfe, òrfens, suplicam, diciplines, pecat, homil, Joseff, martres, porga, juntes, celici*, etc.). Unes solucions, que, per cert, no exclouen algunes adaptacions al parlar local (*altre, desliure, bàndol, bellesa, esquinqaven, l'escola, vuy, l'esquerra, enceph, etc.* en l'edició de 1518, enfront d'*altri, delliure, bando, bellea, esquexaven, la scola, huy, la squerra, ençozech*, etc., en l'edició de 1493).

En paral·lel a la influència creixent de l'humanisme, s'observa també la reivindicació d'un estil més natural i planer. Una comparació entre les correccions adoptades en la segona edició (que anomenem B) de la *Vita Christi*, d'Isabel de Villena (València, 1513), i les solucions de l'incunable de 1497 (que anomenem A) permet d'apreciar el notable canvi de sensibilitat lingüística i estilística que s'ha produït en un lapse de temps de només un quart de segle. Tot seguit en reproduïm els exemples més significatius corresponents a tres capítols informativament rics, triats a l'atzar (la doble barra serveix per a separar l'edició A –que va en primer lloc i amb el fragment objecte de correcció en cursiva– i l'edició B, que apareix en segon lloc):

Cap. I

- [1] *Car venint e acostant-se* // Venint e acostant-se
- [2] *Sa Magestat delliberava* // la Magestat divina delliberava
- [3] *per a fer aquesta obra tan alta, era necessari sa clemència devallàs en la terra de la captivitat, hon eren exel·lats los miserables fills de Adam, e sabia molt cert que en tota la dita terra no y havia posada decent per a Sa Altesa reposar; per què li plagué manar* // per a fer una obra tan alta, era necessari la sua clemència devallàs en la terra de la captivitat, hon eren bandejats los miserables fills de Adam, e sabent molt cert que en tota la dita terra no y havia posada decent per a reposar la sua real y divina Altesa; per tant li plagué manar
- [4] *serà trobada scala a pujar* // serà trobada la scala per a pujar
- [5] *partí de aquí prestament* // partí prestament
- [6] *dolors no recomptables* // dolors innumerables
- [7] *del seu ganado* // del seu bestiar
- [8] *cascuna vegada «dolor meus renovatus est»* // cascuna vegada que me'n recorde «dolor meus renovatus est», la mia dolor se renova
- [9] *nenguna persona no pot dir que ans de aquesta senyora y haja agut semblant a Sa Senyoria en tot lo universal món, ne après, en lo esdevenidor temps, equal a Sa Mercé nenguna no.s trobarà* // nenguna persona pot dir que ans de aquesta senyora y haja hagut altra semblant a Ella en tot lo universal món, ne après, en lo esdevenidor temps, nenguna que li sia equal trobarà

Cap. LXXXIII

- [10] *tanta de dolor* // tanta dolor
- [11] *voluntat del fill meu* // voluntat del Senyor, fill meu

- [12] lo seu cor *vengué* a esclatar // lo seu cor *vengué* quasi a esclatar
[13] veure [...] a vós, *vida mia* // veure [...] a vós, *sperança mia*
[14] O, *ma filla!* // O, filla *mia!*
[15] ab nenguna persona de ells aconsolar *no us* poreu [...] ni a les gents que d'ací iran allà *no us* gosareu mostrar // ab nenguna persona de ells vos poreu aconsolar [...] ni a les gents que d'ací iran allà vos gosareu mostrar
[16] *car* ara haurfeu vós, *ma filla*, mester la companyia // perquè ara hauríeu vós, *ma filla*, mester la companyia
[17] gran *peça* // gran estona
[18] tanta pena per ell portada *és* a mi singular delit // tanta pena per ell portada m'és a mi singular delit
[19] *anima mea*», *car* aquesta serà la condició *mia* // *anima mea*». Aquesta serà la condició *mia*
[20] en la *dolçor sua* reposa e se adelita la ànima *mia* // en la sua *dolçor* reposa e se adelita la ànima *mia*
[21] *E Sa Mercé* respòs que *no* nenguna // Hi Ella respòs que nenguna
[22] dexant tot *lo rest* // dexant tot lo restant
[23] de sa divina *clemència* // de sa divina sapiència
[24] vol que lo *dit fill seu* senta // vol que lo fill senta
[25] feu-me gràcia de pendre una somereta [...] e *que* vós pugau cavalcar // feu-me gràcia de pendre una somereta [...] ab la qual vós pugau cavalcar
[26] desijoses de servir *Sa Senyoria* // desijoses de servir-la

Cap. LXXXVI

- [27] començà a rahonar les passions sues a *Sa Mercé*, prenint gran descans de *menudament dir-les a Sa Senyoria* e specialment li *recomptà* // començà-li a rahonar les passions sues, prenint gran descans de contar-les-hi sovint e specialment li comptà
[28] O *ma Senyora!* // O, Senyora *mia!*
[29] *car Vostra Senyoria pot* ésser certa // *car*, Senyora, podeu ésser certa
[30] E acostà's *Sa Mercé*, ensemps ab la *dita* dona, al breç // E acostà's, ensemps ab la dona, al breç
[31] vós, *vida mia* // vós, vida hi *sperança mia*
[32] beneyt fon lo dia que *Vostra Senyoria entrà* en aquesta cova // beneyt fon lo dia que Vós entràs en aquesta cova
[33] *car*, ab tot que ell en lo seu jovent *seguirà* los apetits [...] e *ocuparà* la vida sua [...] e *finarà* la vida // *car*, ab tot que ell en lo seu jovent *seguixca* los apetits [...] e ocupe la vida sua [...] e feneixca la vida
[34] que ab tot lo *veurà* en pena [...], lo *confessarà* rey // que ab tot lo veja en pena [...], lo confesse rey
[35] s'adreçà a *Sa Senyoria*, no podent-se separar de *Sa Mercé* // s'adreçà a *Sa Senyoria*, no podent-se separar de la sua divinal presència

Com podem constatar, els canvis comporten regularitzacions ortogràfiques ([9]), la supressió més o menys sistemàtica dels tractaments aristocratitzants, sobretot mitjançant el recurs a la pronominalització ([2], [9], [21], [26], [27], [32]), la preferència per les

construccions sintàctiques més pròximes al llenguatge col·loquial ([3], [4], [9], [10], [14], [15], [20], [25], [28], [33], [34]), les modernitzacions lèxiques ([2], [6], [16], [22], [27]), la substitució d'algunes opcions lèxiques populars per sinònims més literaris ([7], [17]), certes simplificacions estilístiques ([1], [5], [19], [21], [24], [35]), algunes alteracions lèxiques i sintàctiques per a precisar millor, sovint amb rerefons teològic, el sentit d'un mot o d'una frase ([9], [12], [13], [18], [23], [25]) i fins i tot esmenes textuais quan la solució de l'incunable s'ha considerat incoherent amb l'estructura de la resta de l'obra ([8]). Aquests canvis, fruit de la intervenció d'un corrector amb fina sensibilitat lingüística, literària i teològica, són tan nombrosos que, malgrat la fidelitat al sentit de l'original, converteixen l'edició del 1513 en un producte literari un xic diferent del redactat per sor Isabel.

L'anàlisi de les correccions lingüístiques introduïdes en els llibres editats en els darrers anys del segle xv i primeres dècades del xvi permet apuntar, doncs, que, a pesar de les petges locals que s'observen als més diversos indrets del domini lingüístic, s'imposaven pertot arreu els criteris cultistes en les grafies i en la morfologia i que les pautes de modernitat morfològica, especialment verbal, i àdhuc lèxica, les donava València. Entre els sectors erudits, el prestigi del català de València dins el conjunt de la llengua es va prolongar, si més no, fins a la segona meitat del segle xvii, i es pot observar ja en les opcions de fra Gabriel Busa (1507). En canvi, a penes s'acceptà fora de València la tendència local, cada vegada més acusada, a representar la consonant africada palatal sorda pel dígraf *ch* (*bochins* per *botxins*) –d'origen francès però d'importació castellana–, i no gens el reflex gràfic de la palatalització de la *s* davant velar (*servexca* per *servesca*). Tot i els efectes unificadors de l'humanisme en la impremta, el que més devia cridar l'atenció al lector de dialecte diferent era la reiteració de determinats trets locals, menys sistemàtics en temps anteriors.

3.4 L'OPCIÓ PARTICULARISTA

D'ací a la percepció de la «llengua valenciana» com una variant diferent d'alguna manera de la «llengua catalana», o viceversa, només hi havia un pas. Un anònim monjo de Montserrat publicà, el 1522 (Barcelona, J. Rosembach), la *Vita Christi del seràphic doctor sanct Bonaventura* i en justificà l'edició adduint que la de *Lo Cartoixà*, de Corella, si bé es trobava «entre nosaltres en llengua valenciana, que és a la nostra prou conforme», resultava excessivament voluminosa. Aquesta referència lingüística sembla preservar encara un cert sentit d'unitat lingüística, però només relativa. Ja no la té la frase que el prevere català Joan Bonllavi féu estampar en la seua edició del *Blanquerna*, de Ramon Llull (València, J. Jofre, 1521), segons la qual es tractaria d'un text «traduït y corregit ara novament dels primers originals y estampat en llengua valenciana». En l'Epístola proemial adreçada al mecenes de l'edició, mossén Malbech –verdader nom de Bonllavi–, editor i corrector de l'obra, s'excusa dels possibles errors comesos en la

seua versió en valencià pel fet que, segons les seues pròpies paraules, no era «llimat en dita lengua, com sia a mi peregrina y strangera». No obstant això, el mateix Bonllavi s'encarregà de distribuir-ne l'edició a la ciutat comtal, perquè, de fet, la seua tasca de valencianització no havia estat sinó, fonamentalment, una tasca de modernització (Schmid 1988: 13). Pel que fa a la *Scala Dei* (Barcelona, D. Belestari i J. Giglo, 1523), el text de l'edició seria el resultat d'una traducció «de lemosí en nostra lengua vulgar valenciana» realitzada per «un reverent indigne preverc» (un Bonllavi simpatitzant dels agermanats que vol passar desapercebut?) i «a petició d'un devot». Desconeixem, per tant, no sols el nom de l'editor i alhora «traductor» sinó també el del mecenes, però en ambdós casos deu tractar-se de valencians. En aquesta ocasió, però, no s'invoca, en l'habitual excusa davant els possibles «defectes» de la traducció, la no valencianitat del traductor, com s'esdevé en el *Blanquerna*. En realitat, la feina d'aquest anònim traductor resultà ben poc feixuga, perquè es limità a modificar certs aspectes gramaticals i lèxics de l'incunable de la *Scala Dei* (Barcelona, D. Gumiel, 1494) o, més probablement, de la seua reedició quasi exacta del 1501 (Barcelona, J. Luschner), amb un destacat èmfasi en els cultismes. Ara, el que ens interessa remarcar en totes dues obres, per al nostre propòsit, no són les innovacions estilístiques ni les modernitzacions lèxiques, sinó el seu comportament, molt similar, en relació a les grafies, la fonètica, la morfologia, la sintaxi i els aspectes diatòpics del lèxic. Com que desconeixem la còpia utilitzada pels impressors per al *Blanquerna*, ens limitarem a constatar les principals diferències lingüístiques entre l'edició en llengua «valenciana» de 1523 (V) i l'edició barcelonina de 1501 (B) de la *Scala Dei* i a contrastar-les, si de cas, amb les solucions del *Blanquerna* (1521). Així,

a) en el vessant graficofonètic, V presenta:

- la distinció sistemàtica de *a/e* àtones, enfront d'algunes vacil·lacions (*migençant*) a B,
- la preferència absoluta per la grafia *x* per *s* davant consonant velar (*vixcha*, *peixcador*), enfront de les grafies no palatalitzades de B,
- un percentage més alt d'ús del dígraf *-ix-* en lloc de *-x-* en posició intervocàlica (*mateixes*), enfront d'un nombre menor de casos a B,
- les variants del tipus *huyté* enfront de *vuyté* a B, i
- l'absència sistemàtica de la semiconsonant antihlàtica *y* (*real*) enfront de B (*reyal*).

Atés que el *Blanquerna* adopta sistemàticament els dígrafs *ll-* en posició inicial i *-ch-* en posició medial, hem d'interpretar que l'opció per *l-* i *-tx-* a la *Scala Dei* de V és una probable conseqüència d'haver seguit com a model per a la impremta un exemplar de B, que no convenia embrutar massa amb retocs, si no era per a posar el dígraf *ch* en el cas emblemàtic de *chic*;

b) en el vessant morfològic observem:

- un predomini clar del sufix *-ea* a V, que és quasi sistemàticament *-esa* a B,
- alguns casos de demostratius *esta, estos* i *aquestos (estos deportes)*, del numeral femení *dos (dos personas)* i de la preposició *ad* davant alguns pronoms començats per *a-* (*ad aquell*) a V, que són inexistents a B,
- el predomini de la desinència *-e* de primera persona del singular del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació, que era alhora una modernització, en lloc de la solució zero a B,
- la vacil·lació entre les formes verbals incoatives en *-ex* i *-ix* (*feneixqua, fruixquen*), també inexistent a B,
- l'ús sistemàtic de les formes rizotòniques amb *a* de *nàixer* enfront de *néixer* a B, i, finalment,
- casos esporàdics de les formes verbals en *-ra* (*volguera* per *volgués*) amb valor d'imperfet de subjuntiu i d'*eres* en lloc d'*ets* per a la segona persona del singular del present d'indicatiu de *ésser*;

c) en el vessant lèxic, es constata a V la preferència per les solucions regionalment més esteses (*espill, prompte, voltes*, etc.).

Aquesta opció conscientment valencianitzadora, ben evident en el lèxic, no està, tanmateix, renyida amb una operació sistemàtica de modernització i de regularització dels més diversos aspectes gràfics i gramaticals, com palesen:

- l'ús prou sistemàtic de *g/j* i *tg/tj* per a representar la palatal sonora fricativa i africada, respectivament, d'acord amb la tendència que ha consagrat l'actual normativa ortogràfica,
- el recurs a grafies llatinitzants, com les que il·lustren mots com *sanct, distincta, afflictió, convent, advocat, ignorar*, etc.,
- la contracció de les vocals en hiatus (*vent* per *vehent, fent* per *faent*, etc.),
- el canvi sistemàtic a *-u* de les terminacions verbals, merament gràfiques, en *-ts*,
- l'adopció en *dir* i en els verbs en *-ure* de les formes anològiques en la tercera persona del plural (*dihuen, cahuen*, etc.),
- la substitució d'*hom* per *home*, de *pus* per *més*, de *ço que* per *lo que*, d'*aytant* per *tant* i de *nengú* per *ningú*,
- els nombrosos casos de *per a* en lloc de *a* o *per*.

El llistat d'aquests trets singularitzadors de la llengua del *Blanquerna* i de la *Scala Dei* permet observar quines eren les diferències bàsiques entre la llengua de Barcelona i la de València, unes diferències lleus però de velles arrels medievals, que la primera impremta contribuï a fixar i que la Cancelleria Reial, totes les altres administracions de la Corona d'Aragó i, en general, tots els lletraferits que imitaven el seu model lingüístic havien amagat disciplinadament, si més no fins ben entrada la segona meitat del xv (cf. l'opinió de Carbonell (§ 3.3) sobre la datació de la crisi de les ordenacions cancelleresques).

4. BALANÇ D'UN PROCÉS: ENTRE LA FIXACIÓ I LA DIALECTALITZACIÓ

El català dels textos impresos durant aquesta època, molt influït per l'humanisme, revela una simplificació gràfica i una modernització gramatical i lèxica que l'homologa amb les grans llengües veïnes. El model lingüístic que imposà la impremta, consolidat gràcies a una intensa activitat editorial, va ser decisiu per a la continuïtat del català com a llengua de cultura durant segles de subordinació política i transculturació. Fou un model culte i alhora modern. A través dels seus usuaris més preparats, el català compartí amb les grans llengües veïnes la voluntat d'elevat-lo a la dignitat que aquestes havien adquirit gràcies al recurs al llatí. Paral·lelament, també manifestà una voluntat de modernització estilística, allunyada de l'estil artístic de les darreries del segle xv. Així doncs, el llatí no sols va ennoblir el català escrit, sinó que va actuar d'element cohesionador d'una llengua políticament desempaçada i culturalment en crisi. Ara bé, si adequar el registre escrit tradicional al registre col·loquial acurat és una exigència de modernització, fer-ho en les circumstàncies políticoculturals en què es trobà el català, sobretot a partir del segle xvi, comportava algunes concessions dialectals. En actuar així, el català adoptà un criteri diferent al de les altres llengües de cultura que el voltaven, especialment el castellà i l'italià, on la unitat política o el sentiment compartit d'unitat cultural treballaven, respectivament, de manera eficaç en favor de la progressiva superació dels trets locals, tal com ha demostrat Trovato (1991) per a l'italià. En conseqüència, després de les *Regles* atribuïdes a Fenollar-Pau, no trobem a casa nostra defenses i justificacions d'un model lingüístic superior de la diversitat dialectal tal com observem a Itàlia. I aquelles no passaren de ser unes no gens ben articulades notes personals d'un arxiver, que ens han arribat gràcies més a la passió de l'autor per deixar escrit tot allò que suscitava la seua curiositat intel·lectual que no pas al fet d'haver-les concebudes com un text programàtic sobre la normativa de la llengua destinat a la difusió pública, especialment a través de la impremta. A més de no comptar amb el personatge idoni, com fou Nebrija per al castellà, difícilment podria ser editorialment viable un projecte renyit amb la praxi política del monarca regnant.

La meritòria tasca d'actualització i dignificació literària del català de la primera impremta no hauria estat possible sense l'impuls renovador d'una nòmina selecta de notaris i juristes que, tocats d'esperit humanista, o almenys amb una fina sensibilitat lingüística, intervingueren activament en la vida editorial de l'època, i sense una nòmina molt més nombrosa, gairebé sempre anònima, de funcionaris reials o municipals, eclesiàstics, professors i estudiants que, generalment ben formats en les escoles de gramàtica, en les aules universitàries, en les institucions eclesiàstiques i en les escriptories municipals, es dedicaren a les tasques de correcció lingüística. Gràcies a ells, una part considerable dels textos impresos catalans de les dues o tres primeres dècades del segle xvi presenta una notable regularitat gràfica i gramatical i una apreciable voluntat de modernització lèxica.

Es tracta d'una tasca de normalització cultural que no pogué tenir continuïtat per la manca de viabilitat comercial del llibre en català davant del llibre en castellà i la desconfiança en la pròpia llengua, provocada per la seua situació subalterna respecte al castellà. Car, com és ben sabut, després de la primera dècada del segle XVI, la llibertat de circulació comercial del llibre dins els dominis de la Monarquia facilità la penetració del llibre en castellà i contribuï a fer cada vegada menys rendible econòmicament l'edició en català, si no era sufragada per les institucions o algun mecenes excepcional. Però, si és cert que aquests esforços del món editorial no van poder contrarestar els efectes negatius que per a la normalitat cultural de la llengua va tenir la integració de la Corona d'Aragó dins la Monarquia hispànica, el fet incontrovertible és que el català de la primera impremta, juntament amb la pervivència dels seus sòlids usos administratius, va ser decisiu per a mantenir viva la tradició cultural pròpia.

Després de la davallada literària del 1500, la continuïtat de l'activitat editorial en català (bceceroles, catecismes, llibres de pietat, rituals, edició dels grans escriptors medievals, goigs, versos satírics, cançons populars, etc.), per migrada que fos, no sols garantí el manteniment d'una certa consciència i d'una certa identitat lingüística pròpies, sinó que contribuï a preservar uns models de llengua cultes al llarg de segles de decadència política i literària, sense els quals no ens podríem explicar els ideals i els models lingüístics de la Renaixença ni els criteris que, ja a principis del segle XX, foren utilitzats en la tasca de normativització del català. També en aquest aspecte, la situació del català resulta singular en l'Europa moderna, ja que, a determinats nivells, reeixí a sobreviure com a llengua de cultura malgrat haver-se vist privat de la possibilitat de transformar-se en una llengua «nacional».

Hem vist també que, si es referien al nom de la llengua, els editors i impressors de l'època reflectien amb fidelitat l'apel·latiu que s'havia imposat a cada lloc (català en sentit restringit i valencià), tal com apareix en algun moment a les *Regles d'esquivar vocables*. La impremta no creà els particularismes onomàstics de la llengua catalana. Els trobà ja ben consolidats, i no féu sinó confirmar-los. Tampoc no creà les diferències dialectals, però ajudà a fixar-les. No podem atribuir-li, per tant, un paper negatiu en aquests aspectes. Ben al contrari, la impremta va tenir un paper lingüísticament integrador, ja que, en esdevenir vehicle dels criteris dels humanistes, contribuï a potenciar solucions unitàries, i, en recórrer al llemosinisme onomàstic –invent purament llibresc–, no féu sinó posar en evidència la unitat cultural d'unes terres provincialitzades pels atzars de la història. Més encara, a pesar d'haver-se posat al servei de les ideologies dominants i d'haver potenciat la penetració del castellà, la nostra primera impremta, a més de servir de referent culte de la llengua durant els segles de decadència literària, contribuï eficaçment a salvar per a la posteritat el gran llegat literari del segle XV.

ANTONI FERRANDO
Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES*

- ARRIZABALAGA, J. I. GARCÍA BALLESTER I J. L. GIL (1991) «Del manuscrito al primitivo impreso: la labor editora de Francesc Argilagues (fl. c. 1470-1508) en el renacimiento médico italiano», *Asclepio* 43, pp. 3-49.
- BADIA MARGARIT, A. M. (1999), *Les Regles d'esquivar vocables i la «qüestió de la llengua»*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- BERGER, Ph. (1987) *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 2 vols.
- BLAKE, N. (1969) *Caxton and his world*, Londres, Deutch.
- CATACH, N. (1968) *L'Orthographe française à l'époque de la Renaissance*, Ginebra, Librairie Droz.
- COLLA, A. (1984) «Tipografi, editori e libri a Padova, Treviso, Vicenza, Verona, Trento», dins N. Pozza *et alii*, *La stampa degli incunaboli nel Veneto*, Vicenza, Neri Pozza Editore, pp. 37-80.
- COLÓN, G. i A. J. SOBERANAS (1985) *Panorama de la lexicografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- EISENTEIN, E. L. (1983) *The printing revolution in early modern Europe*. Trad. esp.: *La revolución de la imprenta en la Edad Moderna europea*, Madrid, Akal, 1994.
- FERRANDO, A. (1983) *Els certàmens poètics valencians dels segles XIX al XX*, València, Diputació de València.
- (1993) «Del Tiran de 1460-64 al Tirant de 1490», *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 1991)*, vol. II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 25-68.
- FERRANDO, A. i V. J. ESCARTÍ (1998) «Impremta i vida literària a València en el pas del segle XV al XVI», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXXIV, pp. 161-178.
- NADAL, J. M. (1992) *Llengua escrita i llengua nacional*, Barcelona, Quaderns Crema.
- NADAL, J. M. i M. PRATS (1996) *Història de la llengua catalana*, vol. II, Barcelona, Edicions 62.
- POLANCO, L. (1995) *El Liber elegantiarum de Joan Esteve. Edició crítica i estudi*, tesi doctoral, València, Universitat de València, Departament de Filologia Catalana.
- PRATS, M. (1983) «Un vocabulari català a la versió del *Regimine principum* de Gil de Roma», dins *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 29-87.
- RUBIÓ, J. (1979²) *De l'Edat mitjana al Renaixement*, Barcelona, Teide.
- (1993) *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RUBIÓ, J. i J. M. MADURELL (1955) *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*, Barcelona, Gremio Editores.

* S'exclouen, per ser prou conegudes, les edicions originals, facsimilars i crítiques de les obres esmentades així com els repertoris bibliogràfics consultats.

- SCHMID, B. (1988) *Les «traduccions valencianes» del Blanquerna (València 1521) i de la Scala Dei (Barcelona 1523)*. Estudi lingüístic, Barcelona, Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TROVATO, P. (1991) *Con ogni diligenza corretto. La stampa e le revisioni editoriali dei testi letterari italiani (1470-1570)*, Bolònia, Il Mulino.
- VENTURA, J. (1993) *La Bíblia valenciana*, Barcelona, Curial.
- WITTLIN, C. (1995) *De la traducció literal a la creació literària*, València-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

